

Kas Nõukogude aeg on uuritav?

David Vsevirov

Nii küsib noor ajaloolane Margus Kiis hiljuti avaldatud loos (“Nõukaaega võimatu uurida?” – Sirp 08.08.2003) ning järeldab, et tõde Nõukogude aja kohta pole võimalik välja selgitada ja seega “pole tõelist teaduslikku ajalugu Eesti kohta aastail 1940–1991 võimalik kirjutada”. Tõdesin nüüd juba ligikaudu kümme aastat tagasi enam-vähem sedasama (“Hõljuv postsovetism”. – Eesti Ekspress 05.05.1995). See oli aeg, kui üsna elavalt diskuteeriti teemal: milline on uus ühiskond ja seal elav *homo postsoveticus*? Kuid samas ei tehtud peaaegu mingeid katseid uurida ega kirjeldada *homo soveticust* ega ühiskonda, milles ta tegutses või oli sunnitud tegutsema. Ainult et erinevalt Margus Kiisist ei olnud ma tol ajal Nõukogude aja uurimise võimalikkuse suhtes nii pessimistlik. Nii et kaks ajaliselt küllaltki eraldatud kirjutist, ja üldjoontes jätkuvalt sama mure. Kas siis tõesti nende kirjutiste vahelise aja jooksul pole midagi muutunud ja olukord “nõuka” aja uurimisel on endiselt troostitu, või pole noor ajaloolane vahepeal tehtuga lihtsalt kursis?

On ja ei ole, ning seda mõlema küsimuse puhul! Ühest küljest on tänase seisuga ilmunud mõnedki üksikküsimustele pühendatud üsna kaalukad monograafilised uurimused ning allikapublikatsioonid, millele lisanduvad kümned artiklid ja mitmed põnevad ettekanded konverentsidel, kuid teisalt puudub senini midagi üldistavat. Midagi sellist, mis avaks (kas või üldjoontes) Nõukogude Eesti olemuse, analüüsiks selle ajastu kõige põhjanevamaid toimimismehhanisme ja käsuliine, ehk võimaldaks tõdeda, et me oleme võimelised mõistma Nõukogude ajal toimunut. Sest midagi peab ju objektiivselt (kas kvantiteedis või kvaliteedis) puudu olema, kui vaatamata ilmutatud tuhandetele tekstilehekülgedele arvab noor ajaloolane poolesajandipikkuse Nõukogude aja uurimuseks sisuliselt valgeks laiguks. Kuigi teisalt pole see laik enam kaugeltki mitte valge, ja ainuüksi ENSV aastate kunstiajaloo uurimise vallas (mille tundmaõppimisse tahaks kirjutise autor tõsiselt süüvida) on tulemusrikkalt tegutsenud J. Kangilaski, E. Lamp, S. Helme, M. Kalm ja mitmed teised erinevate põlvkondade kunstiajaloolased. Ning veel üks aspekt, mida sageli kiputakse unustama: Nõukogude Eesti ajalugu – see on ka ligikaudu pool sajandit nõukogulikku ajalooteadust (sealhulgas kunstiajaloo vallas), mis, avamata tolleaegse Nõukogude Eesti tegelikku olukorda, annab tänase päeva vaatevinklist küllaltki ammendava pildi sellest, millisena taheti ENSV ajalugu jäädvustada oleviku ja tuleviku jaoks. Kui imelik see esmapilgul ka ei paista, aga näiteks 1983. aastal polnud ühelgi ajudega ajaloolasel mingit mõtet lugeda samal aastal ilmunud “Lühiülevaadet Eestimaa Kommunistliku Partei ajaloost” (trükiarv 6000), kuid tänapäeval peaks iga nõukogude perioodi uuriv ajaloolane selle raamatu kindlasti tõsimeelselt kätte võtma. Sest see punaste kaantega väljaanne, mis omal ajal sisaldas nullilähedast tõde, võimaldab täna sel päeval saada täielikult tõest pilti tolle ajastu ajalooteadusele esitatava-

test nõuetest ning nõukoguliku ajalookäsitluse olemusest. Vanema kolleegi soovitus noorele ajaloolasele on, et väide – “nõukogudeaegseid arhiivdokumente ei tasu usaldada”, kuna sinna on kuhjatud hulgaliselt valet – on küll pädev, kuid õnneks vaid osaliselt. Ja seda isegi siis, kui valitud perioodi uurimise juurde asudes unustada ja jätta arutelust välja “absoluutse tõe” leidmise võimalikkus mõnes eraldivõetavas arhiividokumendis. Loomulikult tuleb nõukogudeaegsete “paberite” lugemist alustades kasutada erilisi “prille”. Kuid, kas on olemas mõni teine ajalooperiood, mille uurimine seesugust abivahendit ei vajaks? Selliste “prillide” kasutamise oskus ongi ajaloolase professionaalsuse peamine mõõdupuu. Ning ajaloolasena (aga ainult ajaloolasena) saab nõukogudeaegseid pabereid usaldada täpselt niisama palju kui igasuguseid muid minevikust pärit pabereid. Ning algajal ajaloolasel ei tasu karta, et arhiivides säilitatavad nõukogudeaegsed dokumendid oleksid *a priori* teadusliku ajaloo praktiliseks lõpuks. Tegelikult suudavad nad jutustada oma aja kohta täpselt niisama palju kui dokumendid sajanditetagusest minevikust.

“Aga kui ma uurin dokumentidest välja, et enda arvates suur vastupanuliikuja tegi süsteemis sujuvat karjääri, suur Eesti-mehe pani hoolega ligimesele jalga taha ja märter oskas vägagi mõnusalt ära elada” – mida teha siis? Kas siis tõesti peab ootama, “kuni kõik tollal täiskasvanud inimesed on ära surnud”? Kaugeltki mitte! Sellepärast, et uurides Nõukogude aega, peaks ajaloolane vähemalt ideaalis lähtuma mitte tühisest ja ajalooteaduse vaatenurgast mõttetust soovist “ära panna”, vaid tahtmisest käsitletavat ajajärku mõista ja seletada. Nõukogude aja olemuse mõistmiseks on üksikute valede vabadusvõitlejate paljastamisest kümneid ja sadu tunduvalt olulisemaid uurimisprobleeme. Nii et kui Margus Kiis ikkagi otsustab nõukogudeaegset kunstiajalugu tõsiselt uurida (mida ma väga loodan) ja juhtub leidma mõne arhiividokumendi, mis annab esmapilgul rabavat informatsiooni mõne “vastalise” kunstniku “unustatud” Lenini portreest, siis ta võiks jätta selle fakti rahumeeli omateada ja jätkata, näiteks, nende hirmumehhanismide uurimist, millega hoiti Nõukogude ajal kunstnikke peos. Ja siis avaneb juba lõpmatu põld tegutsemiseks, kuni selleni, et kirjutada raamat “Kunstist diktatuurides”.

Aeg, mis eraldab meid 1991. aastast, pole pikk ja meie nägemisraadius on küllaltki ahtake, kuid see ei tähenda, et me ei suudaks teha mingeid järeldusi olnust ehk mõista, milles seisnes Nõukogude aja olemus. Loomulikult saab seda nägemust aastate pärast täpsustada ja laiendada, aga “ajaloo uuesti kirjutamine” on ajalooteaduse universaalne reegel. Kas mõni ajaloolane oskas kümme aastat pärast Tšehhi sündmusi ilmunud uurimuses käsitleda toimunut kogu sotsialistliku süsteemi kokkuvarisemise eellooda? Nii et ka tinglik Tšehhi sündmuste raamat tuleb uuesti kirjutada. Selline on juba ajaloo uurimise paratamatus ja aeg “lõpliku” ajaloo kirjutamiseks ei saabu loodetavasti niipea. Väide, et tõelist teaduslikku ajalugu Eesti kohta aastail 1940–1991 pole võimalik kirjutada, on sügavalt ekslik ja murettekitav. Murettekitav ka sellepärast, et midagi on ajaloolaste koolitamises nihi – sest ühe ajalooperioodi nägemiseks pole neile “prille” antud.